

6.

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ՝ ԲԱՅԱՌԻԿ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ*

ՔՐԻՍ ԿՈՒՉԵՐՍ

Թուրքական բանակը բացառիկ իշխանություն ունեցող մեկուսի մի աշխարհ է:

Կա՞ն արդյոք Ֆրանսիայում մարդիկ, ովքեր գիտեն թուրքական բանակի գլխավոր շտաբի պետի անունը:

Չկան, բացառությամբ շատ հազվադեպ հանդիպող իրազեկ մարդկանց... Ըստ արարողակարգի՝ նա Թուրքիայի ընդամենը հինգերորդ դեմքն է՝ Հանրապետության, Սահմանադրական Խորհրդի, Ազգային ժողովի նախագահներից և վարչապետից հետո: Իրականում այդ գեներալը՝ գլխավոր շտաբի պետը, Թուրքիայի թիվ 1 և ամենաազդեցիկ մարդն է, որն իր հրամանատարության տակ ունի 800 000 զինվորներից և 35 000 սպաներից բաղկացած բանակ: Նրա նախորդները վերջին քառասուն տարվա ընթացքում ծրագրել են երեք պետական հեղաշրջում (1960, 1971 և 1980 թթ.) և փորձել «սպիտակ հեղաշրջում» իրականացնել 1997 թ. փետրվարին՝ պահանջելով վարչապետ Նեջմետին էրբականի հրաժարականը, որը, գուցե, իսլամիստ էր, սակայն սահմանադրությանը համապատասխան՝ առաջադրվել էր Հանրապետության նախագահի և հաստատվել Խորհրդարանի կողմից...

---

* www.Chris-Kutschera.com (թարգմանված է ֆրանսերենից): Լույս է տեսել նաև *Europe & Orient* (Institut Tchobanian, Paris), № 3, (2006), pp. 43-44:

Թուրքիայի ամենաուժեղ մարդը

«Ազգային անվտանգության խորհրդի» ամենամսյա մի հավաքի ժամանակ գլխավոր շտաբի պետը և տարբեր զորամիավորումների ղեկավար նրա գործընկերները թուլացրել էին գործող վարչապետ Բուլենտ էջեվիտի իշխանությունը՝ ստիպելով նրան կասեցնել Ֆեթուլահ Գյուլենի՝ բազմաթիվ ֆինանսական մասնաճյուղեր ունեցող հզոր իսլամիստական ցանցի ղեկավարի գործունեությունը: Հյուսիսատլանտյան դաշինքի գերագույն խորհրդի նստաշրջանների ժամանակ Թուրքիայի գլխավոր շտաբի պետը նստում է ոչ թե իր վերադասի՝ պաշտպանության նախարարի թիկունքում, ինչպես անում են ՆԱՏՕ-ի անդամ մյուս պետությունների գլխավոր շտաբերի պետերը, այլ նրա կողքին: Այս ձևով նա հասկացնել է տալիս, որ ինքը նախարարի ստորադասը չէ, այլ հավասար է նրան, եթե ոչ ավելի բարձր... Ի տարբերություն Հյուսիսատլանտյան դաշինքի մյուս բանակների, թուրքականը չի ծառայում իր ազգին, այլ ղեկավարում է նրան և թելադրում իր կամքը:

Ինչպե՞ս կարելի է բացատրել թուրքական այս յուրահատկությունը: Տարօրինակ է, բայց Թուրքիայի քաղաքական պատմության մեջ նման դեր կատարող բանակի մասին ուսումնասիրությունները հազվագյուտ են: Դա արգելված թեմա է՝ տաբու: Թուրք գեներալները, նույնիսկ պաշտոնաթող լինելուց հետո, խուսափում են լրագրողների հետ շփումից: Այն մի քանի թուրք համալսարանականներն էլ, որոնք զբաղվում են թուրքական բանակի ուսումնասիրությամբ, ստիպված են բավարարվել ընդհանուր կարգի հարցերի քննությամբ: Միակ բացառությունը թուրք լրագրող և հրատարակիչ Մեհմետ Ալի Բիրանդի՝ բանակի գործունեության մասին բացահայտումներով լի «Shirts of Steel» («Պողպատյա շապիկներ») հոդվածն է, որի ազդեցության տակ մարդ մի պահ մոռանում է, որ խոսքը Եվրոպայի մաս կազմող բանակի մասին է...

Մեկուսացած աշխարհում ապրող սերունք

Իրենց կարիերայի հենց սկզբից՝ սկսած զինվորական լիցեյից, ուր նրանք ընդունվում են 14-15 տարեկան հասակում և սովորում չորս տարի, հետո սպայական դպրոցում, որտեղ ընդունվում են 18-19 տարեկանում և դարձյալ սովորում չորս տարի, ապագա թուրք սպաներին ներարկում են այն գաղափարը, թե նրանք կազմում են մեկուսացած աշխարհում ապրող սերունք, որն առանձնահատուկ առաքելություն ունի: Որպեսզի սերունքի համար նախատեսված դպրոցն ընդունվելու նպատակով դիմածներն ընկնեն այդ դրախտը, անհրաժեշտ է բավարարել իրենց առջև դրված բոլոր պահանջները. բարձր առաջադիմություն՝ հատկապես ճշգրիտ գիտություններից, ներկայանալի տեսք, բարձր ընդհանուր կուլտուրա: Բացի դրանից, դիմորդը պետք է հաջողությամբ հանձնի վտանգավոր մի քննություն: Նա պետք է լրացնի արտառոց մի հարցաթերթիկ իր անձի և ընտանիքի անդամների մասին, ուր պետք է տեղեկություններ հայտնի իր և ծնողների քաղաքական գործունեության, նրանց մասնագիտության մասին: Ամեն ինչ մանրակրկիտ ստուգվում է, և ձախակողմյան կամ իսլամիստական ուղղվածություն ունեցող կուսակցության կամ արհմիության, էլ չսսած քրդական որևէ կազմակերպությանը հարող թեկուզ մեկ հեռավոր ազգականի գոյությունն իսկ բավարար է թեկնածուին մերժելու համար... Այդ հարցաթերթիկը թարմացվում է առաջխաղացման յուրաքանչյուր փուլում, ամեն անգամ՝ նոր կոչում ստանալուց առաջ...

Բացառիկ դեր կատարելու կոչված ապագա զինվորականը, ուսումնառության տարիներից սկսած, ապրում է մի ուրիշ աշխարհում: Կադետների և սպաների դպրոցներում կյանքի որակն անհամեմատ ավելի բարձր է Թուրքիայի վարժարանների և համալսարանների բավականաչափ խղճով կյանքի որակից. լսարանները գերծանրաբեռնված չեն, մաքուր են և հարմարավետ, սնունդը լավն է, գրադարանները՝ հարուստ, կան արդիական աշխատանոցներ, համակարգիչներ, գերժամանակակից մարզական գույք և հատկապես՝ հմուտ դասախոսներ:

Յուրաքանչյուր աշակերտի, լինի կադետ թե սպա, անձնական տվյալները գրանցվում են մի յուրահատուկ տեղեկատվական համակարգում, որտեղ պահպանվում են նրա գնահատականները, քննությունների էլեկտրոնային պատճենները, անձի առանձնահատկությունների, ունակությունների և թերությունների մասին նշումները: Այդ փաթեթն ուղեկցում է նրանց մինչև կարիերայի ավարտը և հնարավորություն է տալիս թուրք զինվորական ղեկավարությանը մի քանի վայրկյանում վերականգնել յուրաքանչյուր սպայի ողջ ուղին և տեղեկանալ նրա անձի ամենագաղտնի կողմերին...

Քեմալականության դասընթացներ

Կադետների դպրոցում կրթությունը կազմակերպվում է լիցեյների ծրագրով, որին գումարվում են գերլարված ֆիզիկական դաստիարակությունը, հիմնարար զինվորական կրթությունը և քաղաքական ձևավորումը, որը սպայական դպրոցներում վերածվում է իսկական քարոզչության: Արդարև, թուրքական զինվորական դպրոցների սաները, ամերիկյան կամ եվրոպական զինվորական դպրոցների կրթությանը քիչ թե շատ նման կրթություն ստանալով (մարտավարություն, ռազմավարություն, զինամթերքի ուսումնասիրություն և այլն), ուսումնասիրում են նաև մի առարկա՝ Քեմալականություն, որը միայն Թուրքիայում է դասավանդվում: Այն կազմում է զինվորական դպրոցներում դասավանդվող առարկաների 20 %-ը՝ տարվա կտրվածքով. ծրագրված 960 ժամից ուղիղ 160-ը:

Այդ տեսությունն առկա է բազմաթիվ առարկաների ծրագրում՝ առաջնորդների դերը, թուրքական հեղափոխության պատմություն, քաղաքական հայեցակարգերի պատմություն, զինված ուժերի կանոնակարգ և ներառում է Թուրքական Հանրապետության հիմնադիր Մուսթաֆա Քեմալ Աթաթուրքի բոլոր գրվածքներն ու ճառերը, որոնք հավաքված են գլխավոր շտաբի կողմից հրատարակված եռահատոր մի դասագրքում: Քեմալականության ներմուծումը Թուրքիայի զինվորական դպրոցների ծրագրերի մեջ տեղի է ունեցել համեմատաբար վերջերս՝

1980 թ. սեպտեմբերի պետական հեղաշրջումից հետո: Դա հեղաշրջում կատարած գեներալների ցանկով թյունն էր. ստեղծել մի նոր գաղափարախոսություն, որը կլիներ ո՛չ աջակողմյան և ո՛չ էլ ձախակողմյան: Եթե «քեմալականություն» գաղափարն իսկ ժպիտ է հարուցում Արևմտյան Եվրոպայում, այն իսկական դոգմա է Թուրքիայում, որտեղ Աթաթուրքի «անարգումը» հանցագործություն է, որի համար մարդիկ քրեական պատասխանատվության են ենթարկվում:

Ութ տարի նման քարոզչությունից հետո թուրք սպան իրեն համարում է մի բացառիկ էակ, որը բարձր է մյուսներից և որի դերն է արգելել Թուրքիայի մի նոր անկումը: Որպես Հանրապետության պահպան նրա պարտականությունն է Թուրքիան պաշտպանել ներքին (իսլամիստական կամ կոմունիստական հեղաշրջում, քրդական անջատողականություն) և արտաքին (ժամանակին ԽՍՀՄ, Հունաստան, Սիրիա և այլն) սպառնալիքներից: Նա լրիվ արհամարհում է իր երկրի քաղաքական գործիչներին, որոնք, իր կարծիքով, անընդհատ վարպետորեն մոլորեցնում են տգետ զանգվածներին: Անսահման է նրա հիացմունքը իր համազգեստի և դրոշի հանդեպ: Ամեն առավոտ՝ լուսաբացին, դրոշին պատվի առնելիս՝ զինվորական դպրոցի սաները հաճախ ուշագնաց են լինում անկառավարելի հուզմունքի պատճառով:

Այդ կաղապարից դուրս է գալիս մի փոքր ամերիկյան դրոշմ ունեցող պրուսական ձևով կրթված սպա, որն ունի խիստ կարգապահության զգացում, կուրորեն ենթարկվում է իր վերադասին և ամբողջովին նվիրված է Հայրենիքի վերացական գաղափարին... Ենթասպա դառնալով և նախապես ծրագրված առաջխաղացման միջոցով կամաց-կամաց բարձրանալով զինվորական աստիճանակարգով, որը կախված է նրա վարքից, գաղափարներից և գնահատականներից՝ թուրք սպան վերջնականապես հայտնվում է քաղաքացիական անձերից ֆիզիկապես և սոցիալապես մեկուսացած մի ուրիշ աշխարհում: Եթե նրա ուճիկը քիչ է տարբերվում նույն կարգի պետական պաշտոնյայի աշխատավարձից, ապա թուրք սպան փոխարենը օգտվում է բազմաթիվ նյութական արտոնություններից, որոնք փոխակերպում են նրա կյանքը և կատարելապես

մեկուսացնում նրան բնակչությունից: Նա ապրում է հատուկ թաղամասերում կառուցված մաքուր, խնամված և այգիներով շրջապատված, պահակների կողմից զօր ու գիշեր հսկվող բնակարանում, որի համար վճարում է շնչին գումար՝ 6-8 անգամ ավելի քիչ, քան ընդունված է վճարել: Նրա ամբողջ կյանքն ընթանում է հատուկ միջավայրում՝ սկսած ամերիկյան PX տրիպի խանութից մինչև զինվորական հոսպիտալ, որտեղ չուրաքանչյուր սպա և նրա ընտանիքը սպասարկվում են անվճար: Սակայն սպայի բացառիկ կարգավիճակը լավագույնս խորհրդանշում է նրա ակումբը՝ «Սպայի տունը»: Այն միևնույն ժամանակ ակումբ է, բար, ռեստորան և հյուրանոց: Լինի Ստամբուլում թե Դիարբեքիրում, Իզմիրում թե Վանում, նա հանդիպում է իր գործընկերներին և նրանց ընտանիքներին հաճելի կանաչապատ միջավայրում, որտեղ գներն անասելի ցածր են: Քաղաքացիական անձանց մուտքն այնտեղ արգելված է՝ բացառությամբ սպաների ընտանիքների անմիջական անդամների և գեներալների հյուրերի... Ֆիզիկապես և սոցիալապես տարանջատված լինելով քաղաքացիական անձերից, սպան տարբերվում է նաև բարոյապես: Համազգեստի պատճառով ստեղծված անշրպետին ավելանում է այն, որ սպան չի հասկանում քաղաքացիական աշխարհը, որը նրա համար անկարգապահ է, տգետ, ծախու, անգաղափար, արժեքներից և հայրենասիրությունից զուրկ:

Թուրքական բանակն ունի մոտ 300 գեներալներ («փաշաներ») ու ծովակալներ: Այդ բարձրագույն կոչմանը հասնում են շուրջ երեսուն տարբեր պաշտոններ վարելուց հետո, որոնցից երկուսը պետք է լինեն եփրատից արևելք ընկած շրջաններում (Քուրդստան...): Որոշումը կայացնում է տասնութ հոգուց բաղկացած «բարձրագույն զինվորական խորհուրդը», մի մարմին, որը ստեղծվել է 1971թ. հեղաշրջումից հետո և սովորաբար նիստեր է հրավիրում օգոստոս ամսին: Վարչապետն ու պաշտպանության նախարարը մտնում են խորհրդի կազմի մեջ, բայց առանց խոսքի իրավունքի: Գլխավոր շտաբի պետն է, որ տարբեր զորատեսակների (ցամաքային, օդային, նավատորմ, ոստիկանություն) հրամանատարների հետ միասին առաջադրում է 30-50 գնդապետների թեկ-

նածույթունը, որոնք պետք է ամեն տարի համալրեն գեներալների շարքերը իրենց անձնական գործի մանրակրկիտ ուսումնասիրությունից հետո: Այդ վերին աստիճանի քաղաքական որոշման պատճառով որոշ գեներալներ Թուրքիայում ունեն այնպիսի իշխանություն, ինչպես որոշ տեղական իշխանավորներ: Ի հակադրություն Ֆրանսիայի կամ ընդհանրապես Արևմուտքի՝ Թուրքիայում նման որոշումների ընդունումը քաղաքացիական իշխանության իրավասություններից դուրս է:

Նախագահ Սուլեյման Դեմիրելը, որը որպես վարչապետ գահընկեց է արվել երկու անգամ, ամենից լավ գիտի այդ բանակի բացառիկ իշխանության մասին: